

A stabilitás vége

Bécsi beszélgetés Zsille Zoltánnal és Balajthy Annával*

— *Lengyelországban mélyreható társadalmi folyamatok indultak el. Mi a véleményed ezekről?*

Zsille : Messziről kezdem. A totalitárius berendezkedésű, egypártrendszerű, az élet minden területén állami onnipotenciára törekvő rendszerekben fontos politikai nézetkülönbségek fejeződnek ki már magának az ellenzéki fogalmának meghatározásában is. Ezek a rendszerek magukat a történelmi fejlődés csúcspontjának tekintik, amelyen a társadalom önmagán belül tökéletesedik, még pedig úgy, hogy a tervező központ, a párt politbüroja saját magát kritizálja, önmaga «ellenzéke». Ilymódon már százszor eljátszották azt a gyomor-felfordító játékot, hogy ugyanaz a diktátor vagy ugyanaz a politikai bizottság néhány évenként új vonalat jelent be, s valósít meg ugyanazzal az apparátussal. A funkcionárius, akit tegnap még ők utasítottak az ellenkezőjére, ma vagy lelkes végrehajtója lesz az új parancsoknak, vagy tegnapi hűségéért, engedelmességeért ellenséggé ítélik el. Elvileg tehát a párton belül is csak magánemberként lehet ellenvélemény. Ha pedig ez így van a párton belül, még inkább ez a helyzet az egyszerű polgár esetében. A szó eredeti értelmében vett ellenzéki, tehát aki más társadalmi eszményeket követ, aki más

* Megjelent a *Gegenstimmen* c. osztrák folyóirat 3. számában (1981 január-március).

politikai berendezkedést, más gazdasági szerkezetet képzel el, vagy legalább garnitúracserét követel, a «létező szocialista» rendszerekben úgy hívják, hogy ellenség.

A nézetkülönbségeknek, a politikai vitának ezt az ügyési megítélését Magyarországon az ellenzékiek egy része maga is jogosultnak tartja. Védekeznek az «ellenzéki» címke ellen, belső kritikusként nevezi magát, s valamilyen teológiai jelentésű «igazi szocializmus» híveként vagy a nem kevésbé homályos «össztársadalmi érdekek» kutatójaként, kívülálló, de azért megbízható, jóhiszemű és ártalmatlan «építő» kritikusként igyekeznek elfogadtatni magát a hatalom szemében. Ennek a magatartásnak két negatív eredménye is van: egyrészt teljesen elveszti a rezsim embereinek bizalmát és jóindulatát; a rendszertől megcsömörlött emberek viszont nem értik, hogy tulajdonképpen mit is bírál és miben ellenzi a kádárista politikai vonalat.

Tragikus élmények és újabb véráldozatoktól, katasztrófáktól való nagyon is jogos félelem teszi csak érthetővé ezt az álláspontot és szerepet, amelyet taktikai megfontolásokból, nyilvános szereplésében az ellenzékiek másik nagy csoportja is követ. Az alapkérdésekben nem kérdőjelezzik meg a rendszert, csak reformokról beszélnek ezekkel kapcsolatban, vagy egyáltalán nem beszélnek róluk.

Akár vallásos borzongásról, akár az inkognitó megőrzéséről van szó — megértem őket: a bolsevik világkép és politikai viselkedésminta változatai ezek. Értem, mert magam is foglya voltam a bolsevista gondolkodás- és reagálásmódnak egy rövid ideig. Ma már nem fogadom el egyiket sem. A taktika részletkérdés: vitatkozni lehet, hogy melyik mikor jó, egy emberálarcú rendőrállamban pedig, mint amilyen Magyarország, nagyrészt szerencse dolga. Ám a legalistán szereplő ellenzékiek és a magamfajta feketelistán lévők között nem taktikánkban van a lényeges különbség, hanem abban, hogy mi a rendszer gyökeres megváltoztatására törekszünk. Attól és csakis attól várjuk az alapvető társadalmi problémák megoldását, a gazdasági virágzást, a demokráciát, az igazságosságra törekvő jogrendet, az emberhez méltó életet, és egy füg-

getlen államon belül az önmagukat kormányzó emberek szolidaritását és közösségét.

Ne keverjük össze a célokat és az eszközöket. Meg kell értenünk, ha a forradalom szót valaki nem akarja, vagy nem meri kimondani Kelet-Európában. Különösen Magyarországon, ahol a mai napig a szovjet láger egyetlen forradalma robbant ki, s ahol azt rendkívüli brutalitással fojtották vérbe. Politikai cselekvésünket a bölcsességnek és a humanizmusnak kell vezérelnie, s a nemzeti-polgári-népi ellenállás roppant gazdag harci módszereinek kell segítenie. De az én céljaim, barátaimé és még nagyon sok magyar célja csak akkor valósulhat meg, ha forradalmi változások mennek végbe. Bármily szeliden, bármily okosan és bármilyen stílusban követeljük is azokat.

Nézzük ezekután a lengyelországi változásokat. Az elért eredményeket, a követeléseket, s az események irányát illetően igazolva érezhetik magukat azok is, akik a szocialista rendszerek reformképességében hisznek, s azok is, akik ezt kizárják, mint jómagam. A változásokat, az eredményeket, s különösen a követeléseket forradalmi jellegűeknek tartom. Nevezhetjük őket radikális reformoknak is; a lényeg azonban az, hogy az aláírt egyezményekben a párt-és-állam által elnyomott társadalom, a polgárok önerőből kivívott győzelme, a párt-és-állam veresége fejeződik ki. Ez azonban csak papiros, amely a kommunisták szemében soha nem ért semmit, mert ők mindig is csak az erőt tisztelték. Ezért minden nap és mindenhol újra meg kell harcolni az eredményekért, megvédeni és érvényesíteni a megállapodásokat. De az, ami ezáltal megszületik, már egy más társadalom lesz: demokrácia, — a totalitárius rendszer, a kommunista párt egyeduralmának bukása. Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy a Szovjetunió birodalmának egyik jelentős tartománya fölött elveszti hatalmát. Nyilvánvalónak tartom, hogy amíg a Szovjetunió össze nem omlik, vagy valamilyen fantasztikus új konstellációban, fantasztikus áron le nem mond a kelet-európai országokról, önszántából nem fogja szabadon engedni őket. Ennek feltételezése olyan tragikus naivitás volna, mint Nagy Imréék bizalma 1956-ban

az ígéretésekben, hogy a jugoszláv követségről szabadon hazatérhetnek.

Meggyőződésem, hogy ezt a lengyelek is nagyon jól tudják. Tapasztalhatták, hogy amit elértek, nem ajándékba kapták, hanem kiharcolták. Akik a független szakszervezetek győzelmét a rendszer reformképessége bizonyítékeként üdvözlik, még ma is azon az állásponton vannak, hogy a társadalom lényegében azonos az állammal, az állam a párttal, a párt pedig a haladás és demokrácia legfőbb letéteményese.

Az igazság ennek éppen az ellenkezője. A társadalom az, amely az idegen uralom, a kommunista párt és a rendőrállam minden repressziója ellenére reformképes, vagyis képes forradalmi módon fellépni.

— *A Szovjetunió és a kelet-európai országok viszonyának gyarmati jellegéről beszélsz. Mit jelent ez?*

Zsille: Egy barátunk, akit 1956-os tevékenységéért öt év börtönbüntetésre ítélték — ma már halott — úgy fogalmazta meg ezt, hogy minden lényeges budapesti kérdést Moszkvában döntenek el. Természetesen olyan részletkérdésekkel, mint hogy éppen kire csaholjon mondjuk az *Élet és Irodalomban* egy efemer újságíró, nem foglalkoznak a birodalom fővárosában. De ami katonailag, politikailag, s (hadi)gazdaságilag valóban fontos — hogy merre vezessen egy út, milyen szerepet vállaljon Magyarország a Szovjetunió számára tilalom alá eső nyugati termékek közvetítő kereskedelmében, vagy ki legyen a miniszterelnök — azt a szovjet felsőbbség írja elő, s azon nem nagyon lehet vitatkozni. Az irányítás hatékonyságát erősítendő, s a végrehajtást egyszerűsítendő, a kulcspozíciókban olyan emberek ülnek, akikről Moszkvában jó bizonyítványt állítottak ki (jelentős részük ott is szerzi képesítését), akiknek jó szovjet kapcsolataik vannak (esetleg úgy, hogy beházasodnak a Szovjetunióba); a klasszikus sztálinista megoldás pedig az, hogy amennyiben szovjet állampolgárok, a Vörös Hadsereg vagy a KGB magasrangú tisztjei is egyúttal. Akik nem ilyenek, joggal érezhetik magukat fenyegetett helyzetben, mert vagy véletlenül, hanyagságból kerültek pozícióikba, vagy valamilyen kirakatpolitika eszközei, s ha az ellenőrzés szigo-

rúbb, vagy ha irányváltás van, ők az elsők, akik kirepülnek üléseikről.

Vegyük például Aczél György esetét. Keletről is premizált produkcióiban itt-ott még Nyugaton is statisztériát bocsájtanak a rendelkezésére, hogy kiélhesse műkedvelői becsvágyát és eljátszhassa a főliberálist. Ő, aki a liberalizmus csúcspontjának tekinti magát, mert elment addig a határig, ameddig egyáltalán el lehet menni — hiszen Moszkvában nem túlságosan népszerű — valójában annak köszönheti, hogy helyén van, hogy álliberális kultúrpolitikája « kísérőjelenségeivel » mindig kész sajátkezűleg leszámolni, továbbá annak, hogy (a demagógiával megettetett) értelmiségi körök káder- és szociálpszichológiai kérdéseiben kellő jártasságra tett szert, s így elhárításukban is hatékonyabb, mint a « becsületes, őszinte » dogmatikusok.

— *Az imént nemzeti és polgári ellenállásról beszéltél. Beszélhetünk-e Magyarországon munkásellenzékéről?*

Zsille: Magyarországon a legelevenebb a plebejus-népi ellenzékiség. Számára viszont jóformán a vicc az egyetlen politikai-publicisztikai műfaj. A sztrájkokról is viccelődnek a magyarok:

— Miért nincsenek Magyarországon sztrájkok?

— Mert senki nem venné észre.

Persze a reakciós pappjancsik is szívesen mesélik ezt a viccet; mint mindent, ezt is saját szájízetlenségük szerint magyarázzák: « szegények vagyunk, de jól élünk », « úgy dolgozzunk, hogy más is hozzáférjen », stb., vagyis Magyarországon jól élnek az emberek, de nem dolgozik senki. A valóságban arról van szó, hogy ma már mindenki azon igyekszik, hogy munkaerejével maga gazdálkodjék, s munkája gyümölcsét ő, s az övéi élvezzék. A mai Magyarország idegenforgalmi délibábja mögött rengeteg ember rengeteg munkája van. A magyar munkás többet dolgozik, mint nyugat-európai szaktársa, csak nem egy helyen, nem nyolc órában: abból nem tudna megélni.

Balajthy: Talán a sztrájk nem intézményesül olyan látványosan, mint Lengyelországban, esetleg nem tudni, kik a vezetői, nem mindig szedik pontokba a követeléseiket, (bár ez is előfordul), nagyjából megmaradnak a

gazdaságiaknál (bár a rendszer számára minden ellenvélemény politikai színben tűnik fel és azonnal az egész építményt veszélyezteti), de tény, hogy Magyarországon gazdasági követelésekért állandóan vannak sztrájkok; egyszerűen úgy, hogy leteszik a szerszámot és nem dolgoznak. Kisebb-nagyobb üzemek, üzemrészek, gyárak, gyáregységek. A vezetőség persze mindig arra törekszik, hogy lehetőleg elszigetelje ezeket a sztrájkokat és minél előbb megegyezzen, mielőtt elterjed az esemény híre.

Zsille: Általában sikerült is megegyezni, s a munkások megkapják, amit kértek...

Balajthy: Legalábbis ideiglenesen, később megpróbálják tőlük csendben visszavonni.

Zsille: Mesélhetünk nagyon sok példát a sztrájkokra. Vegyünk egyet. Egy műszergyár szeretett volna magasabb árat elérni a szovjeteknél valamelyik termékéért. A küldöttség már kint volt Moszkvában, hogy megmagyarázzák az oroszoknak: új, drágább, jobb alkatrészeket építettek a készülékbe, többet ér. Ehhez persze meg kellett volna mutatni a prototípust, de az még valamelyik vidéki gyáregységben volt — félig készen...

Balajthy: A szocialista gazdálkodás tipikus eseménye: teljes káosz...

Zsille: Moszkvából kétségbeesetten telefonáltak, hogy küldjék már a készüléket, mert másnap ott kell lennie a tárgyalóasztalon. Telefon Pestről a gyáregységbe, hogy feltétlenül csinálják meg reggelig, akkor még repülővel el lehet küldeni. A válasz: sajnos nem megy, nem küldték idejében az alkatrészeket, az emberek viszont faluról járnak be, nem tudnak túlórázni, mert lekésik a vonatot. Telefonok ide-oda. Végülis kiderül, hogy meg lehet valahogyan csinálni, de hát az pénzbe kerül. A főnökök tétje esetleg egy kormánykitüntetés, na meg a prémium, évi 50-100 ezer, hát akkor fizessenek érte. Tipikus sztrájk-szituáció: ha fizettek, dolgozunk, ha nem fizettek, nem dolgozunk. Feltevésem szerint itt is, mint nagyon sok esetben, nem is a munkáról volt szó, hanem arról, hogy odaadják-e a drága készüléket, vagy sem. Mert valószínűleg már megvolt, csak el volt dugva. Odaadták, vihette a repülő, a munkások pedig kaptak fejenként egy ezrest,

zsebből, mert az ilyesmit nem lehet elkönyvelni. A sztrájk eredménye: egy heti fizetés egy nap alatt.

A fő harci módszer persze a vándorlás.

— *Ezt nem akarták megtiltani?*

Balajthy: Állandóan próbálják. Egy példa: az otthon sokat emlegetett és Nyugaton is dicsért kiváló Horváth Ede, a « vörös báró » rendelkezik Győr-Sopron megyében azzal a befolyással és azzal a fórummal a megyei pártbizottság keretében, hogy meg tud állapotodni a megyei üzemek igazgatóságával: ha valaki kilép a Rába-Man-ból, sehol sem kap a megyében munkát, és esetleg 200 km-rel odébb talál csak. Így aztán majd jobban meggondolja, hogy kilépjen-e. S ha úgy dönt, hogy inkább ott akar helyben dolgozni, majd jobban befogja a száját. Kartell...

Zsille: ... a munkások bérharcának fő módszere ellen. A gazdasági reformnak nevezett valami idejében teljesen általános volt az a taktika, hogy a munkások és általában a legtehetségesebbek állandóan változtatták a munkahelyüket, elmentek mondjuk egy téesz melléküzemágába 2 Ft-tal magasabb órabérért, aztán amikor ezeket bezárták, vagy tönkrement a melléküzem, visszamentek a régi helyükre és újra emelték 2 Ft-tal a pénzüket. A « hűségesek » jutalma tehát: 4 Ft veszteség.

— *Most úgy tűnik, hogy tovább akarják folytatni a reformot. Versenyt, magasabb hatékonyságot akarnak?*

Zsille: A hatékonyság mindig jelszó volt. A munka- és üzemszervezés kérdése például nem tudom már hányszor került a legfelsőbb pártfórum elé, hányszor hoztak határozatot róla. Két-három évenként kiadják szórul-szóra ugyanazokat a jelszavakat, aztán vagy nem történik semmi, vagy ha igen, egy idő múlva szépen visszacsinálják.

Balajthy: Ez a rendszer képtelen a gazdasági hatékonyságra.

Zsille: Ez a centralizmussal függ össze, ami a rendszer fő törekvése, amíg csak az egész világ egy vállalat nem lesz.

— *Most azonban Magyarországon decentralizálás folyik, nem?*

Balajthy: A decentralizálás végső soron nem érdeke az államnak; ideológiai fogásról van szó.

Zsille: A hatalom koncentrációja gazdaságilag azt jelenti, hogy az emberek és eszközök minél nagyobb tömegét igyekeznek egy kézben tartani. A decentralizációs jelszavak mindig azután jelennek meg, hogy befejeződik egy óriási centralizációs korszak és minden korábbinál nagyobb mammutok jönnek létre, nagyobb csődtömeg halmozódik fel. Ez a nagyüzemesítés véleményem szerint nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is zsákutca: a bővítésgyártás szervezete.

— *Tulajdonképpen ki dönti el, hogy mit termeljenek?*

Balajthy: Sokszor a legapróbb termékről is a legfelsőbb szinten döntenek, ha az katonai vagy politikai érdekeket érint. Ha Moszkvában úgy döntenek, vagy ha egy miniszternek megtetszik valami egy külföldi útján, akkor a félország azt fogja gyártani és a lakosságnak azt kell megvennie. Nem tudom például, hogy ki találta ki, de egyszerre csak a tsz-ek arra kaptak hitelt, hogy nyárfát telepítsenek. Telepítettek is — a legjobb földekre. Nagyon látványos « fejlesztés » volt. Vagy amikor a szőlőtelepítési program volt, teleszórták az Alföldet és egy csomó más helyet, amely nem alkalmas minőségi bortermelésre. Miközben a történelmi magyar borvidékeket hagyták tönkremenni, vagy szándékosan tönkretették, folyt a szőlőtelepítési program, olyan beruházások, amelyek tíz év múlva, vagy sohasem térülnek meg.

— *Kik, milyen felfogású emberek állnak a reformprogram mögött?*

Balajthy: A reformgárdáról, az önállóság és a decentralizáció híveiről azt is tudnunk kell, hogy éppen ők indították el a magyar politika utolsó évtizedének legreakciósabb programját: a községek és szervezetek egyesítését, aminek következtében Magyarországon a községek egyharmada elvesztette önállóságát, közös irányítás alá került. Ugyanígy egyesítették a mezőgazdasági és fogyasztási szervezeteket, amelyek néhol már 10-11 községre is kiterjednek, azzal az iszonyatosan blőd indoklással, hogy így hozzák létre az optimális üzemnagyságot. Az ország egyharmadát egyszerűen letörölték a térképről, döntés- és választásképtelenné tették. Elvették tőlük a munkahelyeket, az üzleteket, a vasutat, az autóbust, az iskolát.

Még az egyházközségeket is körzetesítették, a papok 4-5 község között cikáznak, keresztelnek, esketnek, temetnek. S nem biztos, hogy időben érkeznek, amikor az utolsó kenetet kell feladniuk.

— *Az ilyen kérdéseket nem vitatják meg előzetesen társadalmi fórumokon?*

Zsille: De, előfordul. Aztán mindent úgy csinálnak, ahogy előtte már eldöntötték. A *Magyar Nemzetben* volt például egy vita arról, hogy legyen-e villamos a Rákóczi úton. A hozzászólók nagyobbik fele azon a véleményen volt, hogy legyen. A vitát lezárták és a villamost megszüntették.

— *De gondolom, az ilyen vitának is vannak határai?*

Balajthy: Igen. Romány Pál miniszter például belebukott, amikor a tévében a tsz-egyesítés ellen beszélt.

— *Az emberek tehát előbb-utóbb rájönnek, hogy nincs értelme részt venni a vitában?*

Zsille: Pontosan. Az emberek többsége egyáltalán nem hisz abban, hogy figyelembe veszik a véleményét. Sokszor vettem részt úgynevezett termelési tanácskozáson. Általában mint szociológus, az üzemi demokrácia kutatója, de úgy is, mint munkás, amikor gyárban dolgoztam. Az emberek többségében fel sem merült, hogy elmenjen ezekre a gyűlésekre. Voltak, akik ott töltötték el az időt a vonat indulásáig, mert mégiscsak melegebb volt, mint a pályaudvaron. Minek is szólnának hozzá? Az elején felolvassák a gyári tervteljesítés számait, amiből egy kukkot sem érteni, utána egy-két madár, aki még fiatal, vagy aki már szenilis, vagy aki mániákus — általában mindig ugyanazok — felállnak és elmondják huszadszor-ötvenedszer, hogy förtelmes a mosdó, nem működik az elszívóberendezés, stb. A többiek pedig röhögtek rajtuk, vagy alszanak. Tudják, hogy úgyszem történik semmi.

Balajthy: Én azt hiszem, hogy ezen a közömbösségen, ami a konszolidáció üdvös terméke, lassan túl leszünk. A kádárizmusnak egy ideig — sokáig — sikerült elérnie, hogy az emberek többsége úgy érezze, értelmetlen dolog megszólalni. De most, többek között lengyel hatásra, azt hiszem ennek vége.

Zsille: Éppen azért, mert elégszer tapasztalták, hogy nincs értelme megszólalni. Nem megszólalni kell.

— *Hanem?*

Zsille: Sok helyen már ma sem mernek a főnökök csak úgy egyszerűen átsétálni a gyárudvaron. Félnek, hogy esetleg megkergetik őket, hogy azt kérdezik tőlük, meddig kell még mérgezett levegőben dolgozni. Néhol még egy-egy kisebb beosztású, vagy valamivel megvadtított vezető is a munkások mellé áll. Emlékszem egy esetre a Ganz-Mávagban, amikor a szakszervezet élt a vétójogával és leállította az egyik üzemben a termelést, mert életveszélyes volt. A szakszervezeteknek ugyanis papíron megvan arra a vétójoga, hogy az ilyen esetekben, vagy ha a munkásokat munkakörükön kívüli feladatokkal bízák meg, ha az előírtnál alacsonyabb bérért kényszerítnek dolgozni, a gazdasági vezető utasítása ellenére leállítsák a termelést. Nem hallottam azonban, hogy ez máshol előfordult volna. S itt sem lett más eredménye, csak az, hogy a szakszervezeti titkárt eltűntették, a termelést pedig folytatták.

Balajthy: Meg is látszik a baleseti statisztikákon.

Zsille: Amikor a Központi Ellenőrző Bizottság fellebbezésem ügyét tárgyalta, két olyan kizárt párttag is volt, korábban vezetők, akik hasonló ügybe buktak bele, mint a Ganz-Mávag szakszervezeti titkára. Az egyik egy gyógyszergyárban munkavédelemmel foglalkozott. Levélben jelentette, hogy az egyik üzemben robbanásveszély van, le kell állítani a termelést. Nem állították le, a robbanás bekövetkezett és két ember meghalt. Levele azonban eltűnt, s mivel naív ember volt, másolata sem volt róla. Ha « okos » lett volna, kisebb fegyelmeivel megússza a dolgot, ő azonban elszaladt fűhöz-fához, hogy nem ő a felelős a balesetért, mert jelentette a veszélyt, főnöke azonban eltűntette a levelet. Három szinten indult ellene eljárás: a főnöke rágalmazásért feljelentette, s mivel nem tudta bizonyítani, hogy valóban megírta a levelet, a bíróság elítélte. Mivel a balesetért őt tették felelőssé, munkahelyéről elbocsátották és kizárták a pártból is. Amikor találkoztam vele, már teljesen tönkrement ember benyo-

mását keltette, többször volt kórházban, fekélyel és idegösszeomlással. Talán nem is él azóta.

A másik egy magasabb beosztású vezető volt korábban, amíg be nem választották szerencsétlenségére egy KNEB-vizsgálat szakértői bizottságába. A vizsgálatot annak feldeírítésére indították, hogy egy sikkasztással vádolt igazgató bűnös-e vagy sem. Amint azt az Országos Vezetőképző Központban egy előadó a pártközpontból mondotta, ilyen esetekben «nem az a fontos, hogy az illető sikkasztott-e vagy sem, hanem hogy velünk van-e, vagy ellenünk?». Ezt nem tudta azonban a KNEB-szakértő. Nem tudta, hogy az a feladata, hogy bűnösnek találja az igazgatót, ha az elvesztette felettesei kegyét, illetve hogy — ha «rendes elvtárs» — tisztázni kell a rosszindulatú rágalmazások alól, fel kell menteni, s a rágalmazókat kell leleplezni. Ő az egyszerűbb megoldást választotta: megírta az igazat, hogy az igazgató sikkasztott. Nem nyert, kizárták a pártból.

A harmadik példa egy hajógyárból való, ahol a gyár belső ellenőre azt hitte, le kell lepleznie, hogy a gyárból lopják a deszkát és víkendházat építenek belőle. Később azonban rájött, hogy tévedett. A tévedésre sajátos módon figyelmeztették: mindig egy kis mérget kevertek a kávéjába, s gyakran, szívélyesen kínálgatták. Amikor aztán egyszer a Kőjálnál felvilágosították, hogy cián került a szervezetébe, elhatározta, hogy mérsékelni fogja a belső ellenőrzést.

— *A munkások is lopnak?*

Zsille: Igen, de én inkább azt mondanám, hogy vissza-lopnak. Sok helyen például megvonták a jogukat, hogy bizonyos hulladékanyagokat hazavihessenek, amit a gyárban már úgysem lehet felhasználni. Az értelem és a jogérzék azt sugallja az embereknek, hogy ezután is hazavihetik, ez azonban már lopásnak számít.

Balajthy: Így lesz mindenki sáros és fekete, aki bűnösnek érzi magát, aki elveszti az erkölcsi alapot, hogy bírálhasson, hogy leleplezze a főnökeket — akik az ezerszeresét sikkasztják el annak, amit ők — aki egy szál deszkát vagy egy zacskó szöveget visz csak el, de ő is tolvaj, ő is zsarolható. Valahogyan ez a fekete kompromisszum a kádár-

izmus lényege. Most talán, amikor az életszínvonal olyan rohamosan csökken, az emberek egyre inkább belátják, hogy már nincs értelme a kis, fekete üzletelés lehetőségért befogni a szájukat, mert úgysem tudnak lényegesen jobban élni. S érdemes lesz tiszta helyzetet teremteni.

— *Az értelmiség mennyire korrumpálódott? Úgy látom, hogy elég nagy játékteret hagytak neki, s ezért hajlandó elismerni a határokat.*

Balajthy: Hogy olyan nagy játéktér lenne, azzal nem értek egyet. A lengyeleknél mindig nagyobb függetlensége volt az értelmiségnek. Magyarországon az értelmiség nagy része kollaborált, s politikailag ezért nem kapott semmit, csak — gazdaságilag — egy viszonylagos anyagi jólétet. Aki nem volt elég korrupt és erkölcstelen, az előbb-utóbb ki is hullott az értelmiségből. Az 1956-os morális feltámadás után jöttek a börtönévek, az amnesztia után viszont az elítéltek egy része jóformán egyenesen a börtönből került állami posztokra. Ez volt Kádár nagy kompromisszuma az értelmiséggel — tisztelet a kivételnek, azoknak, akikkel nem lehetett megalkudni — ezzel húzta ki a morális talajt az értelmiségi ellenzék lába alól.

— *Hol vannak a kollaboráció határai?*

Balajthy: Ebbe a kompromisszumba nem vesznek be újabb csapatokat. Ez csak az 1956 utáni konszolidációt szolgálta. Azóta több nemzedék nőtt fel, köztük egyetemet végzettek, akiknek nem hogy az értelmiségi lét, de a minimális emberi lét feltételeit sem biztosítják. Ezekkel a generációkkal nem is óhajtottak kiegyezni. Nem maradt tehát más lehetőségük: vagy beilleszkednek, vagy a lét peremére szorulnak, fizikai értelemben sincs számukra hely a magyar értelmiségi életben. És minden korosztályban vannak, akik nem hajlandók beilleszkedni.

— *Hol tart az ellenzéki politikai mozgalom ma Magyarországon?*

Zsille: Lengyelországban a mostani állapotot egy sokéves ellenzéki, értelmiségi mozgalom előzte meg, amelyben a legfontosabb mozzanat az volt, hogy megteremtődött az értelmiség és a munkások szolidaritása. Magyarországról úgy szoktak beszélni, hogy ott ennek semmiféle jele nincsen, nincsen kapcsolat az ellenzéki értelmiség

és a munkásság között. Az a véleményem, hogy Magyarországon ma körülbelül ott tartunk, ahol a lengyelek öt évvel ezelőtt. Nem kell azonban újabb öt év, hogy a mai lengyel állapotokat elérjük. Ez a fejlődési folyamat nyilván összekapcsolódik majd az ellenzék differenciálódásával. Remélem is, hogy a különböző eredetű, pályafutású, beállítottságú és társadalmi kapcsolatokkal rendelkező csoportok különbségei artikulálódnak és e csoportok a nyilvánosság előtt is jellegzetes, saját arcukkal mutatkoznak meg. Néhányan forszírozzák az egységes álláspont kialakítását: úgy fellépni, mintha a magyar ellenzék valamilyen homogén társaság lenne. Isten őrizzen ettől. Semmi szükség erre a neobolsevizmusra, de még a látszatára sem. Ez nem jelenti azt, hogy különböző akciókban ne jöhetne létre nagyon erős szolidaritás, vagy a legfontosabb kérdésekben nézetazonosság. Valóban értékes és tartós szolidaritás azonban szerintem csak akkor jöhet létre, ha nem csapjuk be egymást és saját magunkat sem, hogy mindenben egyformák vagyunk és mindenben egyetértünk. Hagyjuk meg ezt a kommunista « elvtársaknak ». Tudjuk, mennyit ér.

Balajthy: Mindez valamiképpen összefügg azzal a változással, ami 1956 után következett be. Addig az emberek többsége a magyar társadalom 1945 előtti szerkezetéből indult ki és az abban elfoglalt helyét tekintette igazi helyének, amelyhez új pozícióját viszonyította, s a vele történeteket ebből a szempontból értékelte. 1956 után nivellálódás következett, amely jó 20 évig tartott, s amelyben az emberek hasonultak egymáshoz és tényleges szerepükhöz. Voltaképpen akkor vált az emberek tudatában ez a rendszer véglegessé, amikor a sztálinista, rákosista változata megbukott és azt felváltotta a kádárizmus. A félelem és az apátia hatása volt ez. Most úgy gondolom, hogy egy új korszak kezdődik, az emberek kitörnek ebből a nivellálódott masszából. A magyar társadalom egykori szerkezetét nem lehet és nem is kell rekonstruálni, de az embereknek meg kell keresniük azokat a gyökereiket és tradícióikat, amelyek a társadalmat valóban segítik továbbélni.

Falun például újra létrejöhet és megerősödhet a kistulajdon. Gyakorlatilag ma is megvan, csak most a repressziótól való állandó félelemben, a fekete kiegyezés fekete függönye mögött létezik. A megerősödéshez egy másfajta gazdaságpolitika kellene: támogatás, hitel, a szállítás és a felvásárlás megszervezése a termelők és a fogyasztók érdekei alapján. És alakulhatnának igazi szövetkezetek is, amire csak egy-két hetes próbálkozások voltak 1945 után, amikor még néhányan azt hitték, hogy Magyarországon demokrácia lesz. Aztán hamarosan szétverték ezeket és megcsinálták az állami « szövetkezeteket ». Falun a kisparaszti és szövetkezeti hagyományokra épülhetne az új magyar demokrácia.

— *De mennyire élnek ezek a tradíciók?*

Zsille: Élnek, mindig is éltek, csak a földre szorítva, föld alá nyomva. S ha szabad levegőre kerülnek, pillanatok alatt felélednek. Ez az egész háztájizás, amiből él az ország, nem egyéb, mint magángazdálkodás, farmergazdálkodás szocialista lepedő mögött. Amiben annyi a szocialista, hogy a parasztok egykori földjeiket most a tsz-től kapják részben vissza, az pedig ugye a szocialista szektor része.

— *S vajon az értelmiség eléggé felkészült-e arra, hogy lépést tartson a most mélyben érlelődő változásokkal, ha azok esetleg a felszínre törnek?*

Zsille: A SzeTA — a Szegényeket Támogató Alap — az első és a mai napig egyetlen olyan szerveződése a demokratikus magyar értelmiségnek, amely tevékenysége lényegénél, programjánál fogva túllép az értelmiség köréin, a társadalom más rétegeihez tartozó emberekkel létesít kapcsolatot, munkáját közöttük végzi, az ő érdekeik védelmét, sorsuk javítását tekinti feladatának, céljának. Itt most a társadalom legelesettebb és ezért legkevésbé aktív rétegeiről van szó, rajtuk segíteni: ez a SzeTA célja és programja, nem más. Nem valami államellenes program aktivistáinak fedőszerve a SzeTA, nem valami ellenzéki politikai központ, bár akadnak a SzeTA körül és különösen a SzeTÁ-val szemben olyanok, akik bolsevik ösztöneiktől vezettetve csak valami egységes szervezetben és szervezeti központban tudnak és akarnak

gondolkodni. A pártközpont számára nyilván egyszerűbb egy ellenközpont feltételezése, s kényelmesebbé teszi a rendőrség munkáját is, ha csak néhány főkolompossal kell számolnia. De hiába, nem tudunk segíteni rajtuk, az 1979-es prágai perek elleni tiltakozó akciónak sem volt Központi Bizottsága és nincs a SzeTÁ-nak sem. Az azonban világos számomra is, hogy a SzeTA egyben közös bölcsője is azoknak a későbbi, különböző politikai és ideológiai beállítottságú és különböző funkciójú politikai és nem politikai szervezeteknek, mozgalmaknak, esetleg pártoknak, amelyek majd a legkülönbözőbb társadalmi csoportok találkozásának lesznek a keretei, s együttműködésük eszközei. Világos, mert azok, akik a SzeTÁ-t alapították, csinálták és csinálják, nemcsak ezzel foglalkoznak. Bármiről lesz szó, amihez tisztán látó, becsületes és bátor emberekre van szükség, legelőször őket fogjuk megtalálni. És világos azért is, mert nincs más: a SzeTÁ-ban szállnak meg azok az emberek, akik a legkülönbözőbb irányból érkeznek, nagyon különböző módon és különböző céllal politizálnak a rezsimmel szemben, vagy legalábbis a hivatalos politikai kereteken kívül is.

Balajthy: Én nem becsülném le és nem félnék attól, hogy egy értelmiségi *csak* hagyományos értékeit « viszi be a közösbe ». Hogy írástudó, hogy megtanították a társadalmi érintkezés különböző formáira, stb. Talán éppen ezzel tud a legtöbbet használni is. Kiállítana a piacra egy asztalt és mehetnének hozzá az emberek mindenféle ügyes-bajos dolgukkal, panaszaikkal, kérelmeikkel, hogy megfogalmazza, formába öntse nekik.

Zsille: Szerepel ez is a SzeTA programjában: jogsegélyszolgálat¹.

Balajthy: De ehhez már másfajta értelmiségiekre van szükség. Ezt már nem lehet úgy csinálni, hogy közben informálisan a pártközpont kegyeit is keressük, vagy hivatalos kiadóknál kilincselünk szamizdat írásainkkal.

¹ A SzeTA 1980 őszén részletes tájékoztatást tett közvétevékenységéről. Ez az anyag megtalálható a párizsi *Irodalmi Újság* 1981/1-2., és a *Bécsi Napló* 1981/1. számában. — *A szerk.*

Zsille: Magyarországon is minden elkezdődött — vagyis persze folytatódott — ami ma Lengyelországban van. Most odarajzanak a zszurnaliszták, szenzációkkal etetik olvasóikat, s attól híznak maguk is, s megrészegülnek a csodálkozástól. Mert szerintük ma Magyarországon nincs semmi, nem vesznek észre semmit, mint ahogy egy éve Lengyelországban se vettek volna észre semmit abból, ami készült és amin ma csodálkoznak. Dehát úgy látszik, az volt és az marad a dolguk, hogy ne értsenek meg semmit és aztán meglepődjenek. Magyarországon is vannak repülő- vagy vándor-egyetemek, amelyek magja már 10 éve kialakult, de a szisztematikus képzés is már 5-6 éve folyik. Nyilván ezek az egyetemek is túl fognak lépni az értelmiségiek körén, ahogy Lengyelországban történt. Ehhez persze egyre inkább azokra az emberekre lesz szükség, akikről eddig a legkevesebb szó esett, ha az ellenzékről beszéltek. Az ellenzéki értelmiségieknek arról a plebejus szárnyáról beszélek, akik maguk is plebejus származásúak, vagy ha nem azok, olyan környezetben születtek, nőttek fel, ahol megismerték és élték a dolgozó osztályok, vagy éppen a szegények életét, értik, s beszélnek nyelvüket. Nem valami új népi vagy proletár értelmiségről van szó, sokan vannak olyanok is közöttük, akik a becsületes értelmiségiek számára elérhető, küszködéssel járó és szegényes életmódjuk, munkájuk vagy belső morális készítésük révén kerültek közel a « plebs »-hez. A SzeTA karakterét már az ilyen emberek adják meg, ilyenek a legaktívabb és legönfeláldozóbb tagjai külön-külön, és ilyen ennek az egyáltalán nem homogén szerveződésként a legdominánsabb irányzata. Nem valami elit-értelmiségi csoportosulás, mint amilyen a Budapesti Iskola volt, nem is valami új-baloldali maoista-trockista-marxista kör, amely ugyancsak az elit-értelmiségi ifjúság rétegeiben szerzett népszerűséget. Nincs persze a SzeTÁ-ban valami egységes ideológiai platform, de ha azokra gondolok, akik ebben a mozgalomban a legkeményebben dolgoznak és kezdeményező szerepet játszanak, s akik hozzám is a legközelebb állnak, csupa olyan ember, akiknek elege volt a különféle marxizmusokból, s akiket azok a legjobb történelmi és kulturális tradíciók, szellemi és materiális ér-

tékek érdekelnek, amelyeket a különböző idegen seregek hulladékai s eszmei áramlataik hordaléka betemetett, s amelyekhez most vissza kell nyúlnunk. A marxizmus, mint egy kisebbségi, konspiratív, értelmiségi mozgalom teóriája, s különösen ennek hozzánk exportált leninista, bolsevik változata nem tartozik a legjobb magyar tradíciók közé.

Balajthy: A SzeTA pontosan azt mutatja fel, amiről eddig mindenki tudott vagy tudhatott volna, ha egyáltalán tudomást akart volna venni olyasmiről, ami rontotta volna közérzetét a hatalommal való kollaborálás közben: azt, hogy Magyarországon nagyon sokan vannak, akik kimaradtak a Kádár-féle kompromisszumból, vagy éppen annak vesztesei, és nyomorban élnek.

Zsille: A hamis látszatok megteremtéséhez sok nyugati újságíró is hozzájárult, akik a Hiltonban szálltak meg, s ha sétálni mentek, legfeljebb a Kígyó utcai aranyboltig jutottak el, hogy konstatálhassák a sorbanállást, vagy azt, hogy lehet szalámit kapni a Belvárosban. Arra már nincs öt percük, hogy kicsit odébbmenjenek, s megnézzék, milyen egy szükséglakás, s hogyan nyomorog mondjuk egy ferencvárosi polgár néhány száz méterre az aranybolttól. Néha már azt gondolom, a Hírlapkiadó Vállalat fizet ezekért a cikkekért.

Balajthy: Általában a nyugatra vezető autót mellett, a kirakathelyeken ítélik meg, hogy milyen a magyar élet-színvonal és milyen az áruellátás. Valószínűleg soha nem jutottak el azokig a falvakig, amelyek « az eleven jog fájáról lehulltak ».

Zsille: Az az igazság, hogy sok ellenzéki sem alkotott még pontos képet magának arról, hogyan is élnek valóiában és mennyit dolgoznak érte a magyarok milliói. És egyelőre még az is probléma, hogy a SzeTA tagjai, akik maguk is többnyire szegények, akiknek nincs állásuk és kevés a pénzük, le tudjanak menni az ország minden nyomorúságos vidékére és szisztematikusan, országos méretekben feltárják a szegénység mai, magyarországi helyzetét. Tehát, hogy megismételjék azt a kutatást, amelyet tíz éve még hivatalos megbízásból Kemény István vezetésével folytattak, s amelynek eredményét aztán páncél-

szekrénybe sülyesztették. Ehhez az szükséges, hogy a SzeTA, amely egyre sikeresebb nyilvános akcióival, egyre szélesebb közvéleményt mozgat meg és egyre népszerűbbé válik, elsősorban a hazai, jobbmódú rétegek és esetleg a magyar emigráció támogatásának révén képes legyen arra, hogy egy ilyen szociológiai munkát finanszírozzon, s ösztöndíjakkal, költségeik fedezésével biztosítani tudja azok megélhetését, akik erre a munkára vállalkoznak. Bízom abban, hogy a SzeTA meg fogja szerezni ezt a támogatást.

Balajthy: A SzeTA karitatív jellegű célkitűzése ma még könnyebben és több embert mozgósít, mint egy határozottan politikai jellegű szervezet radikális platformja tené. Ha azonban felgyorsulnak a társadalmi folyamatok, a politika intézményesülése elkerülhetetlen lesz; gondoljunk 1956-ra, vagy a mai Lengyelországra. Akkor nem húsz vagy száz budapesti értelmiségi fogja követelni azt, ami a SzeTA célkitűzése. Tulajdonképpen átmeneti és szükségmegoldás az, amikor az értelmiség erjesztő szerepet játszik és azok érdekében lép fel, akik még nem elég erősek és eltökéltek arra, hogy maguk követeljék ki maguknak, ami jár. Akkor én leginkább egy olyan csoportosuláshoz csatlakoznék majd, amely a szakmabeliek, az értelmiséghez tartozó emberek érdekeit képviseli. Mert még ez a probléma is előttünk van. Van szegényeket támogató alap, de ki támogatja a szegényeket támogató alap tagjait?

— *Gondoljátok, hogy a közeljövőben, esetleg éppen a lengyelországi események hatására felgyorsulnak Magyarországon a progresszív folyamatok?*

Zsille: Bibó István mesélte nekem egyszer, hogy 1956 augusztusában megkérdezte azt a néhány egyetemistát, akik hozzá jártak valamilyen nem hivatalos szemináriumra: mi a véleményük, vajon reagálnának-e a diákok, ha a magyar politikában valamilyen radikális fordulat következne be? Többségüknek az volt a véleménye, hogy a diákokat semmi egyéb nem érdekli, csak az, hogy hová tudnak elhelyezkedni és hogy tudnak lakást szerezni. Történhet bármi, sehogy sem fognak reagálni — otthon maradnak. Ez augusztusban volt, s pár hónappal később — tudjuk — a diákok ott voltak az utcán.